

УДК 792.9

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/44-2-3>**Катерина ЛУК'ЯНЕНКО,**

orcid.org/0000-0003-2908-3033

аспірантка кафедри мистецтва театру ляльок

Київського національного університету театру, кіно і телебачення імені І. К. Карпенка-Карого

(Київ, Україна) makovaa96@gmail.com

РІЗНОВИДИ ТА СПЕЦИФІКА СТВОРЕННЯ ВИСТАВ ІЗ УРАХУВАННЯМ СПРИЙНЯТТЯ НЕЗРЯЧИХ І СЛАБОЗОРИХ ГЛЯДАЧІВ

Оскільки для людей з інвалідністю більшість мистецьких ресурсів залишаються недоступними, особливо актуальними сьогодні стають питання, присвячені вивченню саме інклюзивного театрального продукту, який тільки починає розвиватися в українському культурному сучасному просторі.

Інклюзивний театральный продукт – це вид вистави, котрий створюється з урахуванням сприйняття людей з інвалідністю, з певними технічними та мистецькими адаптаціями для максимального включення всіх реципієнтів у соціокультурний процес. Кожна вистава має враховувати конкретні форми нозології людей з інвалідністю.

У статті розглянуто створення інклюзивних театральних проєктів, зокрема вистав із урахуванням сприйняття незрячих і слабозорих глядачів, різновиди та специфіка постановок такого формату, а саме вистави з тифлокоментуванням або аудіодискрипцією, вистави у темряві або із закритими очима, вистави театру відчуттів.

Водночас здійснено спробу висвітлити практику створення інклюзивних проєктів з урахуванням сприйняття незрячих і слабозорих глядачів у міжнародному й українському театральному просторі.

Передусім матеріалом для цього аналізу є мистецький досвід таких театрів: «Arena Stage Theatre» (США), «Ансамбль Берлінер» («The Berliner Ensemble») у Німеччині, «Королівський національний театр» («The Royal National Theatre»), «Північна опера» («Opera North») у Великій Британії, «Театр у темряві» («A theatre in the dark») і «Сліпого кафе» («The blind cafe») у США, театральна компанія «Театр почуттів» («Theatre of senses») у Литві, Московський театр ляльок, театр-музей «Булгаківський дім» у Росії, а також творча діяльність театрів України: Івано-Франківського академічного обласного театру ляльок ім. Марійки Підгірянки, Малевого драматичного театру, Київського національного академічного театру оперети, театру «Мізантроп», театральної компанії «U!ZAHVATI», стаціонарного аудіотеатру «Театр Вух».

Ключові слова: інклюзивний театр, інклюзивна вистава, театр відчуттів, незрячі та слабозорі глядачі, театр ляльок, вистави з аудіодискрипцією.

Kateryna LUKIANENKO,

orcid.org/0000-0003-2908-3033

Postgraduate Student at the Department of Puppet Theatre Art

Kyiv National I. K. Karpenko-Karyi Theatre, Cinema and Television University

(Kyiv, Ukraine) makovaa96@gmail.com

TYPES AND SPECIFICS OF CREATION OF PERFORMANCES CONSIDERING THE PERCEPTION OF BLIND AND PARTIALLY SIGHTED SPECTATORS

As most artistic resources remain inaccessible for people with disabilities, the issue of studying an inclusive theatrical product, which starts its evolvement in the modern Ukrainian cultural space, is especially relevant today.

An inclusive theatrical product is a type of performance that is created taking into account the perception of people with disabilities. Certain technical and artistic adaptations are applied in it in order to maximize the inclusion of all recipients in the socio-cultural process. Each performance should take into account specific forms of nosology of people with disabilities.

The current article considers the creation of inclusive theatrical projects, including performances that consider the perception of blind and partially sighted spectators, the variety and specifics of such performances. The author analyses performances with typhlocommentation or audio description, performances in the dark or with closed eyes, theatre of senses.

At the same time, the article highlights the practice of creating inclusive projects that take into account the perception of blind and partially sighted spectators in the international and Ukrainian theatre space. The article studies the artistic experience of such theatres: "Arena Stage Theatre" in the USA, "The Berliner Ensemble" in Germany, "The Royal National Theatre" and "Opera North" in the United Kingdom, "A theater in the dark" and "The blind cafe" in the USA, the theatre company "Theatre of senses" in Lithuania, the Moscow Puppet Theater, the Theatre-Museum "Bulgakov House" in Russia, as well as the creative activity of Ukrainian theatres: Ivano-Frankivsk Academic regional puppet theater named after Mariyka Pidhiryanka, the Malyi Drama Theatre, the Kyiv National Academic Operetta Theatre, the Theatre "Misanthrope", the Theatre Company "U!ZAHVATI", and the Stationary Audio Theatre "The Theatre of Ears".

Key words: inclusive theatre, inclusive performance, theatre of senses, blind and partially sighted spectators, puppet theatre, audio described performance.

Постановка проблеми. Питання інклюзії в Україні сьогодні набуває особливого значення у всіх сферах нашого життя. За офіційними статистичними даними, внаслідок розвитку інклюзивного навчання за останні п'ять років досягнуто зростання більше, ніж у 6 разів кількості учнів, охоплених інклюзивним навчанням, зростання кількості інклюзивних класів у 7 разів.

Освітні та культурні інституції напряму залежать одна від одної. З появою інклюзивних шкіл або окремих класів на базі закладів культури з'являються інклюзивні соціокультурні проекти. Подеколи адаптують вже готові мистецькі продукти, інші на етапі задуму враховують інклюзивну складову частину.

Сьогодні в Україні офіційної статистики щодо кількості незрячих і слабозорих людей немає, проте за неофіційними даними це приблизно 100 тисяч людей, із них понад 10 тисяч – діти. Із 2017 р. було прийнято новий Закон України «Про освіту», в якому сказано, що діти з особливими освітніми потребами мають повне право здобувати освіту в усіх закладах освіти незалежно від «встановлення інвалідності».

Останнім часом у світі спостерігається зростання загального числа людей із порушенням зору, у тому числі їх частка серед дітей. За деякими статистичними оцінками, слабозорих дітей у світі зареєстровано більше 5 млн із щорічним приростом на 0,08% (Баннікова, Бутов, 2012).

Інклюзивні проекти націлені не лише на людей з інвалідністю, але й загалом сприяють розвитку паритетного суспільства, зменшенню дискримінаційних практик, культурному й освітньому розвитку всіх членів спільноти. Митці мають чітко розмежовувати види інклюзивного театру та сформулювати принципи роботи для кожного соціокультурного проекту окремо.

Кожна інклюзивна вистава задля надання якісного мистецького продукту має звертати увагу на конкретні форми нозології людей із інвалідністю.

Нині відсутній змістовний і технічний аналіз щодо особливостей реалізації інклюзивних театральних вистав, тож варто створити типологізацію та виокремити основні мистецькі прийоми театральних вистав з урахуванням різних форм інвалідності реципієнтів.

Таке міждисциплінарне дослідження є актуальним для України, оскільки викликає зацікавлення не тільки театральної спільноти, а й соціальних працівників, психологів, наукового кола та громадськості.

Аналіз досліджень. Інклюзивний театр у контексті терапевтичних аспектів вивчали такі нау-

ковці: А. Колупаєва, О. Татарченко (2016), С. Рибаківа (2007), М. Кисельова (2006), О. Шлемко (2017), О. Чеботарьова (2018).

Теоретичні аспекти творчих пошуків інклюзивного театру досліджували у своїх працях: А. Єваєва, В. Пономарьов (2019), О. Рубцова, А. Сидоров (2017), О. Ушаков (2012), Ю. Литвиненко (2018), Р. Гюргенс, Б. Расмусен (2010), Е. Фокс, Х. Макферсон (2015), Н. Мелцер, М. Вюнше (2020), Б. Кетлінська (2019).

Сучасні підходи до проблеми комплексної реабілітації та включення у соціокультурний процес слабозорих дітей розглядали Р. Баннікова (2013), Л. Юхимчук (2019), Ю. Тулашвілі (2019), І. Свиридчук (2019).

Практичний досвід реалізації вистав з урахуванням сприйняття незрячих і слабозорих глядачів аналізувала Ю. Литвиненко (2018). У її статті розглянуто особливості функціонального навантаження театру, наводиться низка історичних прикладів, що підтверджують факт доступності театральномистецтва для незрячих.

Розвиток і впровадження тифлокоментування у соціокультурні театральні процеси досліджували С. Ваньшин (2011), А. Демчук (2013).

Мета статті – дослідити особливості створення театральних вистав із урахуванням сприйняття незрячих і слабозорих глядачів. Виокремити їх технічні та мистецькі складові частини.

Виклад основного матеріалу. У процесі реалізації вистав, адаптованих для людей з інвалідністю, митці мають сформулювати принципи роботи для кожного соціокультурного проекту окремо, звертаючись до досвіду роботи психологів, педагогів, лікарів і соціальних фахівців.

Митці, котрі створюють інклюзивні театральні проекти, вже умовно поділили їх на окремі види за особливостями реалізації, зумовленими передусім нозологічними формами у людей з інвалідністю.

У спектаклях із урахуванням сприйняття нечуючих глядачів основним прийомом є пластика та жести акторів. Історія передається через хореографію, фізичні рухи, пантоміму, жестову мову.

У виставах з урахуванням сприйняття дітей з аутистичним спектром і дітей із синдромом Дауна творці виокремлюють і впроваджують нові технічні компоненти. Беручи до уваги сенсорне перевантаження дітей, вони ліквідують всі гучні, різкі та дратівливі звуки. Квитки у зал продаються тільки на дві третини місць, щоб діти за бажанням перемішувалися та мали змогу усамітнитися.

Також одним із видів інклюзивного театального продукту є вистави з урахуванням сприйняття незрячих і слабозорих глядачів. Умовно

можна розподілити декілька типів за їхніми технічними або художніми прийомами: вистава аудіодискрипцією (тифлокоментуванням), вистава у темряві або із закритими очима та вистава театру відчуттів. Розглянемо особливості засобів виразності кожного з цих видів окремо.

Вистава з аудіодискрипцією (тифлокоментуванням) – це адаптація будь-якої театральної вистави, але з додатковою технічною функцією. У 2002 р. термін «тифлокоментування» запровадив Сергій Ваньшин. Дослідник пропонує таке тлумачення цього терміна: «Аудіодискрипція або тифлокоментар – це закадровий опис відеоряду, складений сценаристом і начитаний тифлокоментатором. Це коментар візуальних елементів – жестів, предметів, костюмів, декорацій. Таким чином, незрячі люди можуть уявити собі весь спектр візуальних прийомів, які використовував автор» (Ваньшин, 2011: 6).

Розрізняють два види тифлокоментування: попередньо записані коментарі та так зване «гаряче», коли коментатор наживо описує візуальний ряд, без попередньої підготовки. У театрах може використовуватися тільки другий варіант, адже вистави завжди відбуваються «тут і зараз», і варто в реальному часі стежити за акторами, коментуючи їхні дії.

За кордоном аудіодискрипція вперше з'явилася у 1981 р. на сцені театру «Arena Stage Theatre» (Вашингтон, США). Тоді ж на базі театру виникла Служба аудіодискрипції («Audio Description Service»), яка просувала свій досвід по всій території США. У Великій Британії вперше у світовій історії у штатному розкладі з'явилася посада аудіодискриптора – у філії Центру мистецтв.

Ще до початку театрального дійства за такого формату важливим є тактильне або вербальне знайомство зі сценічним простором, декораціями, реквізитом, головними героями та сюжетними подіями вистави. За можливості варто описати ляльок і костюми акторів, їхні кольори, фактури, форми, якщо це надасть характеристику образів.

Технічна перевага такого формату полягає у тому, що для реалізації не потрібно створювати окремий мистецький продукт, а можна завдяки аудіоопису адаптувати для незрячих і слабозорих глядачів будь-яку вже готову виставу.

Сьогодні у світі така функція вже є звичним процесом, і глядачам пропонують можливість аудіодискрипції у театрах: «Ансамбль Берлінер» («The Berliner Ensemble») у Німеччині, «Королівський національний театр» («The Royal National Theatre») і «Північна опера» («Opera North») у Великій Британії, «Хантінгтонський театр»

(«The Huntington Theatre») у США, «Московський губернський театр» у Росії.

В Україні щороку аудіально адаптованих вистав для незрячих глядачів з'являється дедалі більше. Для вдосконалення професійних навичок і практичного навчання аудіодискрипції проводяться курси, семінари та майстер-класи. Так, у Києві у 2017 р. Львівський обласний осередок ГО «Українська спілка осіб з інвалідністю – УСІ», Національна спілка театральних діячів України та Педагогічний музей України провели навчально-практичний семінар на тему «Аудіодискрипція візуальних творів для осіб із порушеннями зору». Як зазначала одна з лекторок семінару виконавча директорка Львівського обласного осередку ГО «Українська спілка осіб з інвалідністю – УСІ» й очільниця Ресурсного центру освітніх інформаційних технологій для осіб з особливими потребами Національного університету «Львівська політехніка» Оксана Потимко: «Варто пам'ятати, що зовсім без емоцій коментувати вистави не можна, і не треба, але і перебивати своїм запалом вербальний текст самої вистави також не потрібно. Якщо актор дає 100% емоцій, то коментатор залишає для себе 30%» (Сайт національної спілки театральних діячів України).

Функція тифлокоментування наявна в Україні у Першому українському театрі для дітей і юнацтва, Національному академічному українському драматичному театрі ім. Марії Заньковецької, Київському національному академічному театрі оперети.

Іншим видом театральних проектів із урахуванням сприйняття незрячих є **вистави у темряві або із закритими очима**, які ставлять усіх глядачів у однакові відповідні запропоновані обставини. Це вид театрального продукту, у якому фактично адаптована наживо варіація радіовистави. Реципієнти все дійство перебувають у повній темряві, фактично сприймаючи виставу тільки на слух. Базовими компонентами вистави у темряві є суцільна темрява або маски для очей і звук (музика, вербальна дія, додаткові шуми).

У реалізації цього формату важливу функцію відіграє текст. Драматургічна основа повинна мати чітку сюжетну лінію, яскраві характерні образи персонажів, адже тільки від вербалізації історії залежить сприйняття матеріалу глядачами.

Митці «Театру у темряві» («A theatre in the dark»), що базується у США, стверджують: «У наших історіях задіяні захоплюючі персонажі, мова опису та приголомшливий звуковий ландшафт, щоб фантазія глядачів мала змогу проникнути крізь темряву». Ця театральна компанія так само практикує показ вистав у режимі онлайн,

адже для такого формату не обов'язково бути присутнім у театральному просторі. «Навіть якщо ви слухаєте вдома, ми рекомендуємо створити темний затишний простір, щоб насолоджуватися нашими історіями», – вказано на офіційному сайті театру («Театр у темряві»).

Творці американського «Сліпого кафе» («The blind cafe») впевнені, що проекти у темряві через відмову від візуального контролю надають можливість людям побороти свої страхи. На час вистави глядачі полишають свої мобільні телефони та інші пристрої, що можуть випромінювати світло.

В Україні перший стаціонарний аудіотеатр «Театр Вух» було відкрито у 2016 р. в Одесі. Театр працює у двох напрямках: літературно-музичному (поетія, проза, музика) та театральному. Як зазначає у своєму інтерв'ю один із акторів-читців: «Головну роль у такому форматі грає мелодія слова, і тільки від цього слухач сприймає ту емоційну складову частину, яку актор хоче передати» («Слышать, слышать и ощущать с завязанными глазами»).

Ще один проект такого формату реалізували у київському театрі «Мізантроп», вистава під назвою «Сліпота». Як зазначає у своєму інтерв'ю один із засновників театру та режисер вистави Ілля Мощицький: «Втративши на півтори години можливість бачити, у загостреному психічному стані, глядач отримує “нове бачення” самого себе, навколишнього світу, соціальних взаємозв'язків, що склалися, моральних принципів. Виходячи зі сценічного простору вистави, він зможе змістити свою “точку збірки” і почати дивитися на речі під іншим кутом зору» (Інформаційне агентство «Главком»). У цьому перформансі не треба маски для очей, оскільки й актори, і глядачі півтори години перебувають у повній темряві. У просторі, окрім голосів, чутно човгання, кроки, шарудіння, звук пластику, протягнутого по бетону, дзвін мотлоху, шурхіт пакетів тощо.

Вистава «Точка зору» в Українському малому драматичному театрі так само грається у повній темряві, проте її відрізняє від вищезгаданих проектів те, що сама сюжетна історія має соціальну складову частину, оскільки оповідає про буденне життя незрячих. За драматургічну основу взято нариси Ольги Кобилянської та Лесі Українки.

Ще одним схожим форматом є вистава-променад «DIALOGY» від київської імерсивної театральної компанії «U!ZAHVATI». Протягом вистави актори та глядачі пересуваються залами та коридорами бібліотеки у майже повній темряві. Координує їх голос у навушниках. На таких виставах може бути максимум 20 осіб задля можливості індивідуального підходу до кожного глядача.

Проте деякі митці намагаються поєднати всі вищезгадані засоби виразності та створити новий формат *театру відчуттів*, де для передачі історії задіяна майже уся сенсорна система людини, окрім зору, тобто слух, смак, нюх і тактильні відчуття.

Як зазначено на сайті литовської театральної компанії «Театр почуттів» («Theatre of senses»): «Сценічна локація дії театру почуттів – це простір не лишена сцени, але й у свідомості окремого глядача. Театр почуттів перетворює тіло на сцену чуттєвого театру, а актор у Театрі почуттів – екскурсовод, який створює емпатійний простір досвіду як для незрячих, так і для зрячих» (Театр відчуттів). Основними засобами, що використовуються для реалізації театральної вистави такого формату, є маски для очей, звук, дотики, смаки, аромати та додаткові ефекти. Розглянемо кожен із цих засобів театру відчуттів окремо.

Маски для очей. Важливим атрибутом вистави є маска для очей, оскільки вона створює паритет незрячих і нормотипових реципієнтів. Катерина Негруца, режисерка театру-музею «Булгаковський дім», втілила в Москві незалежний театральний проект «Вистави-невидимки». На цій виставі категорично не дозволяється знімати маску. Як наголошує у своєму інтерв'ю сама режисерка: «А без маски ви взагалі нічого не зрозумієте, адже те, що відбувається в залі, немає відношення до змісту. Тут у програші виявляється якраз той, хто зняв маску» (Інтерв'ю з режисеркою театру «Невидимки»).

Звук. Нормотипова людина сприймає за допомогою органів зору близько 80% інформації. У виставах із урахуванням сприйняття незрячих і слабозорих ще на етапі сценарного задуму слід перевести дію візуальну у звукову.

Сюжетна лінія має відтворюватися за допомогою діалогів, монологів, музичного оформлення та додаткових шумів. Насамперед на початку важливо відтворити звуком місця дії, пори року, аби занурити глядачів у потрібну атмосферу ще на початку вистави. Наприклад, у виставі Московського театру ляльок «Іжачок в тумані. Казка із закритими очима» звичні побутові предмети відтворюють тональний образ вистави. Розкриття парасольок слугує звуком перельоту птахів, а гуркіт барабанів відтворює біг наляканого зайця, колихання сухого гілля з листям передає шум вітру, биття палиці по залізному шмату – звук грому.

При мізансценуванні в інклюзивних виставах, адаптованих для незрячих, важливе розташування акторів і їхнє місцезнаходження відносно глядачів. Глядачам буде легше уявити персонажа за допомогою звуку. Саме віддаленість звуку дає зрозуміти

місцезнаходження персонажа, а наростання гучності може говорити про його наближення до глядачів. Шепіт, канон, звукова синхронізація додають характерності в образи окремих персонажів.

«Висота» звуку, коли актор озвучує із драбини, декорації або балкону, додає величі. Так само, як і звучання «з підлоги» надає приземлення.

Дотики теж входять в основу засобів виразності, оскільки у людей із важкими порушеннями зору або незрячих ці відчуття набувають більшого значення. Як зазначає науковиця Юлія Литвиненко: «Тактильний контакт глядача із предметами або глядача з акторами теж дуже важливий. Справа в тому, що у спектаклях для незрячих не використовуються звичні театральні декорації. Режисери такої вистави намагаються оформити сцену за допомогою тих предметів, до яких зможуть доторкнутися незрячі» (Литвиненко, 2018: 52).

Тактильність має передусім інформаційно-комунікативну функцію. Перед виставою глядачі знайомляться особисто зі своїм провідником-актором, котрий буквально проводить відвідувача до місця вистави. Важливо підготувати глядачів до незвичного формату – дотиків акторів, вживання напоїв або їжі, відчутності запахів тощо. Це потрібно для зняття напруги перед чимось новим і створення довірливого простору між акторами та глядачами.

Деякі митці створюють макет вистави, аби глядачі могли доторкнутися до декорацій та уявити їх собі. Костюми для акторів переважно прості. Якщо у виставі головними персонажами є тварини, то костюми або ляльки мають максимально відтворювати відчуття від доторку до реальних тварин.

Смаки й аромати, хоча і не є основними засобами виразності у театрі відчуттів, проте саме вони слугують створенням атмосфери у виставі. Як відзначав режисер Олексій Попов: «Кожній справі, місцю і часу притаманна своя атмосфера, пов'язана саме із цією справою, місцем і часом» (Попов, 1959: 67).

Так, наприклад для занурення відвідувачів у лісовий простір можна використовувати аромати хвойних порід дерев (ялиці, сосни, кипариса, кедр). Простір у парку можна передати за допомогою квіткових ароматів (пролісків, ромашки, хризантеми, сакури, бузку).

У виставі «Хто росте в саду» Івано-Франківського театру ляльок ім. Марійки Підгірянки, втіленого у рамках проекту «Шосте чуття. Вистава театру відчуттів», головним місцем дії є сад, який митці відображають солодким ароматом плодово-ягідних дерев (вишні, яблуні, черешні, сливи). Знайомлячи із жителями саду (деревами

та кущами), глядачам дають покуштувати яблука та вишневе варення.

Варто брати до уваги те, що є люди, у яких загострені алергічні реакції, і тому різкі запахи можуть сприяти їх появі. Тому перед виставою у глядачів варто запитати про відповідні алергічні реакції та попередити про використання певних ароматів, смаків тощо. «Звертаємо вашу увагу на те, що спектакль «Казка з закритими очима «Їжачок в тумані» йде з використанням ароматичних ефектів, які створюють атмосферу природних запахів осіннього лісу», – саме таке звернення-попередження можна прочитати на офіційному сайті Московського театру ляльок про виставу формату театру відчуттів (Московський театр ляльок).

Додаткові ефекти. Наприклад, у виставі «Майська ніч» Московського театру ляльок глядачі незрячі або слабозорі мають окремі місця на сцені. Це вісім спеціальних стільців на колесах, які рухаються під час дійства. Завдяки цьому ефекту відчувається зміна локацій чи плинність часу.

Висновки. На основі вивчення типів інклюзивних вистав встановлено, що кожна вистава має звертати увагу на конкретні форми нозології людей з інвалідністю. Дослідження проблеми інклюзії у театральному світовому й українському просторі дало змогу виявити специфіки роботи над виставами з урахуванням сприйняття незрячих і слабозорих глядачів.

Вистави з урахуванням сприйняття незрячих і слабозорих глядачів умовно розподілили за їхніми технічними або художніми прийомами на декілька типів, такі як: вистава з аудіодискрипцією (тифлокоментуванням), вистава у темряві або із закритими очима, вистава театру відчуттів.

Сьогодні в Україні найпоширенішим досвідом впровадження інклюзії у театральні проекти з урахуванням сприйняття незрячих і слабозорих глядачів є вистави з аудіодискрипцією або тифлокоментуванням. Основними складниками такого формату, ще до початку театрального дійства, є тактильне або вербальне знайомство зі сценічним простором, декораціями, реквізитом, головними героями та сюжетними подіями вистави. За можливості варто описати ляльок і костюми акторів, їхні кольори, фактури, форми, якщо це надасть візуальну характеристику образів.

Технічна перевага такого формату полягає у тому, що для реалізації не потрібно створювати окремих мистецький продукт, а можна завдяки аудіоопису адаптувати для незрячих і слабозорих глядачів будь-яку вже наявну виставу.

Проте, окрім тифлокоментування, є інші пошуково-митецькі прориви – вистави у темряві або із закритими очима та вистави театру відчуттів. Такі формати ставлять як нормотипових, так і людей з інвалідністю в однакові запропоновані обставини.

Вистава у темряві – це фактично адаптована наживо варіація радіовистави, де реципієнти все дійство перебувають у повній темряві, сприймаючи виставу тільки на слух. Базовими компонентами вистави у темряві є суцільна темрява або маски для очей і звук (музика, вербальна дія, додаткові шуми),

проте деякі митці намагаються поєднати всі вищезгадані засоби виразності і створити новий формат театру відчуттів, де для передачі історії задіяна майже уся сенсорна система людини, окрім зору, тобто слух, смак, нюх і тактильні відчуття.

Всі вищезгадані прийоми націлені на індивідуальну роботу з кожним реципієнтом окремо, як нормотиповим, так і людини з інвалідністю. Актор як тьютор-провідник бере на себе, окрім художньої функції, низку додаткових технічних завдань, які мають бути втілені перед, під час і після вистави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баннікова Р. Сучасні підходи до проблеми комплексної реабілітації слабозорих дітей шкільного віку *Теорія і методика фізичного виховання і спорту*. 2012, № 3. С. 47–51.
2. Ваньшин С. Н. Словесное описание для слепых. Москва : Логосвос, 2011. 62 с.
3. Інститут професійної реабілітації та підготовки персоналу товариства сліпих. URL: <http://rehacomp.ru/polozhenie-s-audiodeskriptsiej/> (дата звернення: 10.09.2021)
4. Інтерв'ю з режисеркою театру «Невидимки» Катериною Негруцою URL: <https://www.youtube.com/watch?v=HdjdcC2AxGc> (дата звернення: 02.10.2021)
5. Інформаційне агентство «Главком». «В Києві покажуть унікальну виставу «Сліпота». URL: <https://glavcom.ua/scotch/showbiz/v-kieve-pokazhut-unikalnyu-spektakl-v-polnoy-temnote-slepota-482775.html> (дата звернення: 28.09.2021)
6. Литвиненко Ю. Спектакли для незрячих как инновационная форма социально – культурной реабилитации инвалидов по зрению. *Учёные записки*. 2018. № 2 (16) С. 50–55.
7. Міністерство освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/tag/inklyuzivne-navchannya>. (дата звернення: 15.09.2021)
8. Московський театр ляльок. URL: <https://www.mospuppets.ru/> (дата звернення: 10.10.2021)
9. Національна спілка театральних діячів України. URL: <https://nstdu.com.ua/publication/ceminar-z-audiodeskriptsiyi-dopomoga-lyudyam-z-vadami-zoru-pobachiti-vistavu/> (дата звернення: 15.09.2021)
10. Попов А. Д. Художественная целостность спектакля. Москва : ВТО, 1979. 296 с.
11. Слышать, слушать и ощущать с завязанными глазами. В Одессе открылся «Театр ушей». URL: <https://www.youtube.com/watch?v=CgdJlB8E51Y> (дата звернення: 25.09.2021)
12. Театральна компанія «U!ZAHVATI». URL: <https://uzahvati.com.ua/> (дата звернення: 28.09.2021)
13. Театр відчуттів. (Theatre of senses) URL: <http://theatreofsenses.com/> (дата звернення: 02.10.2021)
14. Театр «Сліпе кафе». (The blind cafe) URL: <https://www.theblindcafe.com/> (дата звернення: 10.11.2021)
15. Театр у темряві. (A theatre in the dark) URL: <https://www.theatreinthedark.com/> (дата звернення: 03.11.2021)

REFERENCES

1. Bannikova R. Suchasni pidkhody do problemy kompleksnoi reabilitatsii slabozorykh ditei shkilnoho viku [Modern approaches to the problem of complex rehabilitation of partially sighted school-age children] *Teoriia i metodyka fizychnoho vykhovannia i sportu*. 2012, № 3. p. 47–51. [in Ukrainian].
2. Van'shin S. N. Slovesnoe opisanie dlya slepyh. [Verbal description for the blind] Moskva: Logosvos, 2011. 62 p. [in Russian].
3. Instytut profesiinoi reabilitatsii ta pidhotovky personalu tovarystva slipykh. [Institute of Vocational Rehabilitation and Personnel Training of the Society of the Blind] URL: <http://rehacomp.ru/polozhenie-s-audiodeskriptsiej/> (Accessed 15 September 2021) [in Ukrainian].
4. Interviu z rezhyserkoiu teatru “Nevydymky” Katerynoi Nehrutsoiu [Interview with the director of the “Invisible” Theatre Kateryna Negrutsa] URL: <https://www.youtube.com/watch?v=HdjdcC2AxGc> (Accessed 02 October 2021) [in Ukrainian].
5. Informatsiine ahentstvo “Hlavkom”. “V Kyievi pokazhut unikalnu vystavu “Slipota”. [Glavkom News Agency. A unique performance “Blindness” will be shown in Kyiv] URL: <https://glavcom.ua/scotch/showbiz/v-kieve-pokazhut-unikalnyu-spektakl-v-polnoy-temnote-slepota-482775.html> (Accessed 28 September 2021) [in Ukrainian].
6. Litvinenko Y. Spektakli dlya nezryachih kak inovacionnaya forma social'no – kul'turnoj reabilitatsii invalidov po zreniyu. [Stage performance for visually impaired as a form of sight-disabled person` social and cultural regab]. *Uchyonye zapiski*. 2018. № 2 (16) pp. 50–55 [in Russian].
7. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy [Ministry of Education and Science of Ukraine]. URL: <https://mon.gov.ua/ua>. (Accessed 15 September 2021) [in Ukrainian].
8. Moskovskiy teatr lialok [Moscow puppet theater] URL: <https://www.mospuppets.ru/> (Accessed 10 October 2021). [in Ukrainian].
9. Natsionalna spilka teatralnykh diiachiv Ukrainy [National Union of Theater Artists of Ukraine]. URL: <https://nstdu.com.ua/publication/ceminar-z-audiodeskriptsiyi-dopomoga-lyudyam-z-vadami-zoru-pobachiti-vistavu/> (Accessed 15 September 2021) [in Ukrainian].

10. Popov A. D. Hudozhestvennaya celostnost' spektaklya. [Artistic integrity of the performance] Moskva. VTO, 1979. 296 p. [in Russian].
11. Slyshat', slushat' i oshchushchat' s zavyazannymi glazami. V Odesse otkrylsya "Teatr ushej". [Hearing, listening and feeling blindfolded. The "Theater of the ears" has opened in Odessa. URL:<https://www.youtube.com/watch?v=CgdJIB8E51Y> (Accessed 25 September 2021) [in Russian].
12. Teatralna kompaniia "U!ZAHVATI". [The Theater Company "U!ZAHVATI"]. URL: <https://uzahvati.com.ua/> (Accessed 28 September 2021) [in Ukrainian].
13. Theatre of senses. URL: <http://theatreofsenses.com/> (Accessed 02 October 2021).
14. The blind cafe. URL: <https://www.theblindcafe.com/> (Accessed 10 November 2021).
15. A theatre in the dark. URL: <https://www.theatreinthedark.com/> (Accessed 03 November 2021).